

MONOGRAFIES DEL MONTSENY / 24

NN.

AMICS DEL MONTSENY

MONOGRAFIES
DEL MONTSENY

24

AMICS DEL MONTSENY
2009

Edita: AMICS DEL MONTSENY
Direcció: ANTONI PLADEVALL
Coordinació: ROSER BOFILL i JOAN CAMPAÑA

Il·lustració de coberta: Sant Pere de Vilamajor. Vell campanar considerat antiga torre del palau comtal. Dibuix de NÚRIA NOVELLAS

Drets reservats: AMICS DEL MONTSENY
Passeig de Sant Marçal, 1
17406 Viladrau. Tel. 93 884 81 82

Primera edició: juny 2009

ISSN: 1135/9293
Dipòsit legal: B-27.835-2009

Editat per EL CIERVO 96, S.A. - Calvet, 56. Barcelona 08021
Impressió: TGA

L'ARQUEOLOGIA
PRE-ROMANA I ROMANA
AL MONTSENY

ISABEL RODÀ

El Montseny i la plana capitanejada per la ciutat de Vic foren i són cruïlles històriques que han solcat els homes al llarg del temps. I aquest fet es reconeix fins i tot en termes poètics en l'inspirat acròstic *Mons Signi*, amb el qual J. Sunyol i Genís guanyà el V Premi Montseny el 1987. Recordem-lo:

Muntanya del senyal, mont fronterer,
Obires l'ample far fins a les Illes.
Naixies com monjoia del terror,
Separant planes i assumint cruïlles
Segura del teu fat ordenador.
Inscrites en la teva pell rugosa
Grafies convergents fan partió;
Nier dividint terres que, gelosa,
Intacte serves com preat guardó.¹

La història de Roma passa per Osona, on comptem amb institucions d'una memorable tradició, com el Museu Episcopal de Vic, l'Arxiu Episcopal, el Patronat d'Estudis Osonencs i els Amics del Montseny, als quals s'ha afegit la Universitat de Vic. Tantes i tan sòlides estructures han permès dur a terme estudis constants al llarg de molts decennis. D'altra banda, a la nostra comarca tenim petges ben antigues de la presència de Roma a Catalunya. Amb tot aquest bagatge, la lliçó que ens pot donar la comarca d'Osona és magistral.

L'any 218 a.C. comença la dilatada presència estable dels romans a casa nostra. Era en curs la segona guerra Púnica i Anníbal, triomfant, travessava els Alps amb els seus elefants, obtenia victòries al nord d'Itàlia i es dirigia, amenaçant, cap a Roma. Per tal de tallar-li la rereguarda, els Escipions desembarquen a Empúries i comencen a construir una gran fortalesa a Tàrraco, on posen les primeres pedres de la imponent muralla de base ciclòpia que avui podem admirar a la Part Alta de Tarragona.

En aquest moment poblaven Osona els components de la tribu de la qual deriva el nom actual: els ibers ausetans, que basaven la seva economia en la ramaderia i l'agricultura, bases econòmiques que són encara essencials al nostre territori.

D'aquests fets històrics tenim a Osona un testimoni excepcional: la fortalesa del Turó del Montgròs (el Brull) (làmina 1), una potentíssima muralla,

Làmina 1. La fortificació del Turó del Montgròs (el Brull)

amb fossat, dotada de cossos de guàrdia (*philacteria*) i torres de defensa que només troba explicació com a fortificació de l'estratègic pas de control de la costa vers l'interior ubicat en aquest punt del Montseny.

Els testimonis més antics que han pogut documentar-se es remunten als segles IX-VII a.C., però van ser els ibers ausetans qui, a les darreries del segle IV a.C., van construir les poderoses defenses que avui podem admirar. Aquesta impressionant fortificació fou destruïda vers l'any 200 a.C., dintre dels episodis de la segona guerra Púnica.²

La descoberta i l'excavació d'aquest indret prodigiós es remunten a l'any 1975, amb intenses campanyes arqueològiques a finals dels anys noranta del segle XX. A hores d'ara són restes ben museïtzades i amb una organització de bones visites guiades que n'han afavorit el coneixement i la difusió.

D'aquesta manera, Osona formà part dels escenaris protagonistes d'aquests esdeveniments històrics. Encara avui la seva presència és corprenedora: cap visitant no queda indiferent. La majestuositat del paisatge i el caràcter impactant dels orgullosos panys de mur són, conjuntament, records immarcescibles de l'estratègia d'aquest punt clau del Montseny. Aquesta condició de lloc de pas obligat marcà perennement el futur de la història d'Osona.³

Làmina 2. Mil·liari de Tona.
Museu Episcopal de Vic

E. OLIVELLA

Roma, a partir de les conquestes i les experiències hispàniques d'ençà de les darreries del segle III a.C., va anar afermant el seu domini de manera progressiva, tenint molt en compte que una sòlida xarxa de comunicacions, tant per via terrestre com marítima, era vital per a l'estructuració del territori. I una vegada més, Osona fou cabdal.

A les acaballes del segle II a.C., un cop vençuda Numància per Escipiò Emilià l'any 133, es feia necessària l'organització de l'assentament romà a casa nostra. D'aquest procés, en tenim dos testimonis materials del tot extraordinaris: la vialitat i els jaciments localitzats als voltants de Tona.

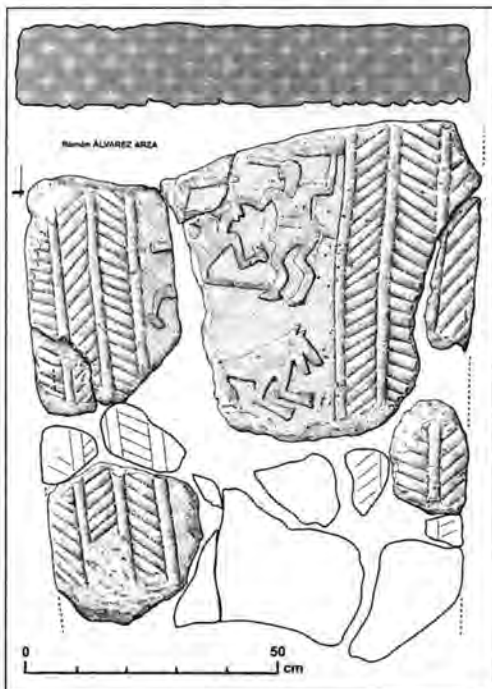
A l'acabament del segle II a.C. era governador de la província d'Hispania Citerior el procònsol Mani Sergi, que va endegar l'estructuració de la xarxa viària. A les nostres comarques tenim exemples excepcionals de vies amollonades. No són pas freqüents arreu de la geografia del món romà les troballes de mil·liaris d'època republicana, fites cilíndriques de senyalització cada mil passos (poc menys d'un quilòmetre i mig). I nosaltres en tenim tres en una densitat sorprenent.⁴ En efecte, a Santa Eulàlia de Riuprimer es conservava un mil·liari que senyalitzava la primera milla segons el traçat establert en època de Mani Sergi.

Ara bé, si a Santa Eulàlia tenim la primera milla, hem de pensar que a un quilòmetre i mig a la rodona es trobaria el *caput viae*, és a dir, el quilòmetre

zero des d'on es comptaven les distàncies. La primera localització que pot venir al cap és la ciutat de Vic, l'antic *municipium* d'Auso, però la distància que separa Santa Eulàlia de Riuprimer de Vic supera àmpliament els 1.500 metres... On es pot situar, doncs, aquest quilòmetre zero de la via romana? Hem de confessar que, a hores d'ara, no ho sabem. Forma part de les grans i misèries de l'arqueologia, que deia Lluís Pericot: descobrim una nova troballa que explica moltes coses però, en contrapartida, obre altres incògnites.

El mil·liari de Mani Sergi procedent de Santa Eulàlia de Riuprimer no és una oreneta aïllada: lliga amb el mil·liari de Tona, trobat el 1954 al mas del Vilar, conservat al Museu Episcopal de Vic i reproduït al Camp de les Lloses; marca la milla número VII, coherent respecte a la número I (làmina 2). La via continuava cap al Vallès, on a Santa Eulàlia de Ronçana aparegué, en un indret no gaire precís, una petita columna mil·liària amb l'especificació de la milla XXI; aquesta peça s'exhibeix actualment a la seu barcelonina del Museu d'Arqueologia de Catalunya. Més enllà, no tenim cap altra notícia de la via amollonada per Mani Sergi. Però aquests tres elements són absolutament sensacionals com a testimoni d'una via, probablement de caràcter militar, estructurada amb posterioritat a la presa de Numància. No hi ha gaires zones del que seria l'Imperi romà que puguin mostrar uns testimonis similars.

I hem de pensar que també en aquesta etapa de finals del segle II a.C., paral·lelament a la creació de les infraestructures viàries, es duia a terme una

Làmina 3. Dibuix de l'estela de Tona segons R. Álvarez

remodelació territorial que permeté la introducció de nous sistemes d'exploració agrària amb la implantació de vil·les que en molts casos són la base de les futures instal·lacions rurals d'època imperial.

Centrem-nos en les rodalies de Tona. Aquesta localitat és veritablement un dels punts clau de la història de Catalunya en aquesta etapa històrica d'acabament del segle II a.C.⁵ Ja hem esmentat el miliari de Mani Sergi. Anem ara al Camp de les Lloses, avui ben museïtzat i amb un centre d'interpretació que conté una il·lustrativa col·lecció arqueològica que explica molt bé la fase ibèrica i la romana, amb reproduccions dels monuments essencials, avui dipositats al Museu Episcopal de Vic.⁶

En aquest indret, conegut d'antic, es descobrí el 1916 la famosa estela amb baixos relleus que representen una escena de lluita amb dos personatges munts d'espases i, a sota, la figura d'un llop (làmina 3), conservada al Museu de Vic i reproduïda al Camp de les Lloses. Aquesta estela figurada, datable als segles III-II a.C., és el millor exemple de l'art de l'ètnia ibèrica dels ausetans i es pot posar en relació amb altres esteles del grup del Baix Aragó i d'altres procedents de diverses localitats de la província de Barcelona.⁷

El Camp de les Lloses tingué una llarga ocupació des del segle VIII a.C., però la fase més important correspon precisament al mateix moment del traçat viari de Mani Sergi, ja que a partir dels voltants de l'any 120 a.C. s'hi estableix un *vicus* de caràcter militar, caràcter que també sembla que té la via de Mani Sergi, com hem esmentat més amunt. Aquest assentament es dedicà principalment a la metal·lúrgia del ferro i també del coure i del bronze (làmina 4). La via i l'establiment del Camp de les Lloses estan íntimament lligats i relacionats, i ens fan palès el procés de romanització del territori, amb un con-

Làmina 4. Estructures republicanes del Camp de les Lloses (Tona)

Làmina 5. Capitell jònic del monument de Malla

Làmina 6. Monstre tricèfal de Malla

tacte dels pobladors indígenes i dels nouvinguts d'Itàlia en una zona destacada com a eix de comunicacions.⁸

I prop del terme de Tona tenim un document absolutament excepcional d'escultura romana de tipus itàlic de les acaballes del segle II a.C. Ens referim al monument funerari de Malla, conservat al museu local, davant de l'església.

L'hem estudiat en diverses ocasions i n'hem descartat el caràcter ibèric, ja que estem convençuts que es tracta de la monumentalització d'una tomba singular d'un il·lustre personatge romà desconegut per nosaltres.⁹ Constitueix una de les rares mostres d'escultura romana republicana i segueix ben de prop models itàlics, i es troba precisament sobre una de les vies de pas de la comarca d'Osona, tan increïblement rica en troballes d'aquesta etapa crucial per a la reestructuració territorial que marca el final del segle II a.C.

A Malla, el bloc que serveix de suport té als laterals dues columnes estriades amb capitells jònics d'una tipologia que s'adiu amb l'horitzó cronològic en què ens estem centrant (làmina 5). El bloc superior és suportat per un monstre tricèfal, possible representació de Geriò (làmina 6), i als laterals menors, per dos genis o *daimones* alats amb Escot i cavall a la dreta (làmina 7). Als costats majors, hi ha dues escenes ben identificables dintre del cercle de llegendes hercúlies: en una veiem Hèrcules amb la pell del lleó de Nemea damunt el cap i les urpes creuades al mig del pit, que agafa pels cabells el centaure Nessos, que ha raptat Deianira (làmina 8). A la cara oposada, prou malmesa, s'hi ha de veure l'escena de l'entrada a l'Olimp d'Hèrcules, al costat de la deessa Minerva (làmina 9).

Làmina 7. Els dos costats menors, amb genis alats, del monument de Malla

Làmina 8. Hèrcules, Nessos i Deianira de Malla

Làmina 9. Hèrcules a l'Olimp, acompanyat de Minerva

Es tracta, doncs, d'un monument complex d'una iconografia refinada i culta, amb paral·lels a Itàlia, que només es pot entendre en l'ambient de romanització que testimonia Osona d'ençà de finals del segle II a.C., amb una densitat de jaciments i de monuments del tot fora de sèrie.

I el monument de Malla no era l'únic que dominava la via. A Tona mateix, al turó del Castell on hi ha l'església de Sant Andreu, resta orgullosament dempeus una torre de la qual es conserva l'estructura de formigó o *opus*

Làmina 10. Turó del Castell amb l'església de Sant Andreu i la torre (Tona)

caementicium, sense que avui vegem els carreus que la folraven exteriorment, objecte de reaprofitament al llarg dels segles (làmina 10). Creiem que pot tractar-se d'un monument funerari turriforme de planta quadrangular al qual caldrà dedicar un estudi monogràfic que posi en ordre les troballes arran de les excavacions dels anys 1972 i 2003, tal com s'ha fet a Tona, amb òptims resultats, al Camp de les Lloses. S'ha anat considerant tradicionalment una torre de l'alta edat mitjana amb funció de guaita,¹⁰ però la tècnica constructiva i la manca de finestres o d'obertures en tot el parament, entre altres raons, fa que dubtem d'aquesta interpretació i pensem que és encara un tema obert pendent d'una investigació aprofundida.

Per centrar l'administració de tot aquest territori, es funda en època d'August, arran del canvi d'era, la ciutat d'Auso. Aquest nom prové de la tribu ibèrica que hi habitava i és d'on prové, també, el nom d'Osona. Tenim inscripcions que es remunten al segle I i ens testimonien l'organització municipal amb personatges inscrits a la tribu Galèria,¹¹ un dels quals fou duòvir quinquennal i ben probablement confegí el primer cens dels habitants del *municipium*. A més, una inscripció de Bàrcino d'època de Trajà (107-108 d.C.) fou aixecada pels decurions ausetans en honor de Luci Licini Segon.¹²

El nom de la ciutat l'hem d'establir definitivament com a *Auso* i no com el molt popularitzat i estès nom d'*Ausa*, perquè una inscripció de Tàrraco i una altra de Zahlbach (Germània) ens esmenten uns personatges originaris d'aquesta ciutat, dient concretament *Ausone*. Per tant, aquest ablatiu ens porta al nominatiu *Auso*, que és a més el *cognomen* d'un segon

personatge esmentat en el mateix epígraf de la localitat alemanya, Lucius Sempronius Auso.¹³

El municipi d'Auso controlava un ampli territori (*ager*) en què els establiments rurals conreaven cereals i es dedicaven també a la ramaderia, principals activitats econòmiques encara en l'actualitat. Encara no en coneixem gaire l'aspecte monumental; l'edifici més emblemàtic és el temple, del qual l'any 2007 es va celebrar el 125è aniversari del descobriment, en ser enderrocat el castell dels Montcada (làmina 11). Pel mòdul sembla que podem deduir que era un temple tetràstil, amb quatre columnes a la façana, encara que avui en veiem la restauració amb sis. És una obra arquitectònica singular a Catalunya, car presenta paraments d'*opus africanum*, segons una tècnica constructiva pròpia del nord d'Àfrica, on els púnics l'empraren a bastament i, després d'ells, els romans. En la forta expansió urbanística que experimentaren les ciutats nord-africanes el segle II d.C., és molt present l'*opus africanum*, que es caracteritza per cadenes de grans carreus entre els quals se'n disposen de petits i regulars.¹⁴ Pel que fa a la

Làmina 11. El temple d'Auso (Vic)

Làmina 12. Quatre mil·liaris encara *in situ* abans de l'abril del 1891

cronologia del temple de Vic, sembla que el podem ubicar entre finals del segle I i començaments del segle II d.C., però estudis en curs sobre qüestions tècniques i estilístiques –arran de la celebració que el Patronat d'Estudis Osonencs organitzà amb motiu del 125è aniversari de la descoberta del temple¹⁵ en permetran afinar i confirmar millor la datació.

Les altres troballes arqueològiques són força disperses, encara que el 2004 es presentà una interessant exposició al Museu de la Pell sobre els vint darrers anys d'excavacions a la comarca, que s'han d'aplegar en una sòlida publicació.¹⁶

En temps ja avançats de l'Imperi, és important assenyalar la continuïtat de les vies i vil·les a Osona.¹⁷ De Tona procedeixen uns petits fragments de sarcòfag, els únics trobats a Osona, que demostren una producció local posterior al 400 d.C.¹⁸ I com a imatge d'aquesta continuïtat, tenim l'agrupació de mil·liaris descoberta al Molí de les Canes (Centelles), amb un total de sis que s'esgraonen en un arc cronològic que va des de l'emperador Deci (251 d.C.) fins als primers anys del segle IV d.C. (Galeri, 305-311 d.C.).¹⁹ Aquests mil·liaris estaven encara *in situ* a finals del segle XIX, segons fotografies conservades al Museu Episcopal de Vic (làmina 12); quatre són en aquest Museu, mentre que el de Deci es conserva a la seu barcelonina del Museu d'Arqueologia de Catalunya, i un d'anepígraf avui s'ha perdut.

Aquest conjunt de mil·liaris de la via de Congost, de característiques úniques a Catalunya, és el millor testimoni d'una continuïtat en el temps de la utilització d'aquest pas natural pel qual encara transitem quan volem anar de

Vic a Barcelona per la carretera que abans s'anomenava N-152 i ara C-17, successora de la seva avantpassada dels temps dels romans que a la nostra comarca sentim i veiem a flor de pell.

NOTES

1. XXV *Premis Montseny. Certamen literari 1983-2007*, Amics del Montseny, Viladrau 2007, pàg. 29.

2. A. LÓPEZ MULLOR; J. ROVIRA, «La fortificació ibèrica del Turó del Montgròs (el Brull, Osona): Darreres novetats», *Ausa* X/102-104 (1982), pàg. 193-199; A. PLADEVALL, *El Brull. Un terme entre la Plana de Vic i el Montseny*, Barcelona 1998, pàg. 30-33; A. LÓPEZ MULLOR, «Arqueologia y restauración: el oppidum del Turó del Montgròs (El Brull, Barcelona)», en A. GONZÁLEZ; M. DIAZ (coord.), *I Biennial de la Restauració Monumental (L'Hospitalet de Llobregat 2000)*, Barcelona 2002, pàg. 53-65; M. RIERA, A. LÓPEZ MULLOR, «Intervencions recents (1997-2001) a l'oppidum del Turó del Montgròs (el Brull, Osona)», *Tribuna d'Arqueologia 2000-2001*, Barcelona 2004, pàg. 135-186; IDD, «Resultats de les excavacions de 1997 a 2001 a l'oppidum del Turó del Montgròs (el Brull, Osona)», en M. GENERA (coord.), *Actes de les Jornades d'Arqueologia i Paleontologia 2001: Comarques de Barcelona 1996-2001 (La Garriga 2001)*, Barcelona 2004, pàg. 267-282.

3. M. D. MOLAS, *Els ausetans i la ciutat d'Ausa*, Patronat d'Estudis Ausonencs, Vic 1982, esp. pàg. 63-78 sobre la vialitat.

4. G. FABRE; M. MAYER; I. RODÀ, *Inscriptions romaines de Catalogne I. Barcelone (sauf Barcino)*, París 1984, núm. 175, 176 i 181 amb la bibliografia anterior dels mateixos autors. Vegeu també, sobre aquesta via, J. PONS, *Territori i societat romana a Catalunya. Dels inicis al Baix Imperi*, Barcelona 1994, pàg. 40-44.

5. A hores d'ara la monografia essencial sobre Tona continua sent el llibre de A. PLADEVALL, *Tona. Mil cent anys d'història*, Ajuntament de Tona 1990.

6. M. DURAN; I. MESTRES; J. PRINCIPAL (coord.), *Les col·leccions de l'exposició permanent del Camp de les Lloses. Tona*, Barcelona 2008.

7. I. GARCÉS; A. CEBRIÀ, «L'estela ibèrica de Tona (Osona)», *Pyrænae* 33-34 (2002-2003), pàg. 211-232; J. SANMARTÍ, «El arte de la Iberia septentrional», en L. ABAD; J.A. SOLER (ed.), *Actas del Congreso de Arte ibérico en la España Mediterránea (Alicante 2005)*, Alacant 2007, pàg. 239-264, esp. pàg. 244-247.

8. M. DURAN; I. MESTRES, «El Camp de les Lloses (Tona, Osona)», *Monografies del Montseny* 23 (2008), pàg. 197-209.

9. I. RODÀ, «Escultura republicana en la Tarraconense: el monumento funerario de Malla», *Actas de la I Reunión sobre escultura romana en Hispania (Mérida 1992)*, Mérida-Madrid 1993, pàg. 207-219; EAD, «La difícil frontera entre escultura ibèrica y escultura romana», *Actas del Congreso Internacional. Los iberos, príncipes de Occidente. Estructuras de poder en la sociedad ibérica (Barcelona 1998)*, Barcelona 1998, pàg. 265-273.

10. A. CABALLÉ; M. del M. ESPADALER, «L'actuació arqueològica al Castell de Tona dels anys 1985-1986», *Llibre de Tona. Sant Jordi 1993*, Ajuntament de Tona 1993, pàg. 91; *op. cit.* nota 5, pàg. 32. Agraïm a I. Mestres les informacions que ens ha proporcionat sobre les excavacions del 2003, que documenten especialment la refecció que va experimentar la torre el segle XIV; cf. J. FONT; I. MESTRES; C. PUIGFERRAT, «La restauració de la torre del Castell de Tona», *Llibre de Tona. Sant Jordi 2004*, Ajuntament de Tona 2004, pàg. 57-69. Seran properes intervencions les que permetran precisar la cronologia i la finalitat de la torre de Tona.

11. *Op. cit.*, nota 4, núm. 31 i 32. Una nova inscripció, inèdita i exposada ara al Centre del Camp de les Lloses però procedent del solar de la factoria de Can Colomer i Munmany de Vic (campanya 2003-2004), sembla que data d'època d'August. S'hi fa esment d'un duòvir quinquennal i s'exposà a la mostra que esmentem a la nota 16. Volem agrair a Anna Gutiérrez les seves informacions.

12. G. FABRE; M. MAYER; I. RODÀ, *Inscriptions romaines de Catalogne IV. Barcino*, París 1997, núm. 83.

13. Sobre la inscripció de Tarragona, vegeu G. ALFÖLDY, *Die römischen Inschriften von Tarraco*, Berlín 1975, núm. 381, i per a la de Germània, J. PONS, «Una inscripció de Germània a dos legionaris ausonencs», *Ausa* X/102-104 (1082), pàg. 319-328.

14. La monografia primera i molt meritòria és la de mossèn J. GUDIOL, *L'Ausa romana i el seu temple*, Vic 1907 (reimpr. Barcelona 1982); també J. PUIG I CADAFALCH dedicà memorables planes al temple en la seva *Arqueologia romana de Catalunya*, Barcelona 1934, pàg. 107-111. Vegeu també M. D. MOLAS, *op. cit.* nota 3, pàg. 79-92. L'any 1982 se celebrà el centenari del descobriment del temple amb un congrés, l'XI Symposium de Prehistòria i Arqueologia Peninsular, que va tenir lloc a Vic entre el 26 i el 28 de novembre i es publicà com a volum X/102-104 de la revista *Ausa*. Cal destacar les dues aportacions de E. SANMARTÍ i A. LÓPEZ MULLOR, «Excavacions al temple romà de Vic. Campanya de 1980» (pàg. 261-273) i de M. D. MOLAS, «El temple romà de Vic i la ciutat d'Ausa. Novetats arqueològiques i cronologia» (pàg. 275-291) Cf. nota següent.

15. És en premsa el volum d'*Ausa* XXIII/161 (2008) que contindrà l'estudi de J. DOMINGO, A. GARRIDO i R. MAR, «El temple romà de Vic i la seva decoració arquitectònica».

16. M. D. MOLAS, *op. cit.* nota 3, pàg. 92-107. L'exposició es presentà amb el títol *20 anys d'excavacions arqueològiques a la comarca d'Osona*.

17. R. ORDEIG, «*Villae, viae i stratae* d'Osona. Testimonis de l'antiguitat a l'època medieval», *Ausa* X/102-104 (1082), pàg. 387-400.

18. *Op. cit.*, nota 6, pàg. 31; S. VIDAL, «La escultura hispànica figurada de la Antigüedad Tardía (siglos IV-VII)», *CSIR* II/2, Múrcia 2005, pàg. 37-40.

19. *Op. cit.*, nota 4, núm., 168-173.